

ДІАЛЕКТНЕ МОВОМИСЛЕННЯ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА ЯК ЛІНГВОЕСТЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Марія Стецик

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
(Україна)

Резюме. Статтю присвячено дослідженню новелістичного дискурсу В. Стефаника як лінгвоментального феномену. Зазначено, що діалектизми, реалії, етномовні елементи, образні конструкти з говірковим компонентом маніфестують органічне мовомислення новеліста, випромінюють ментальну енергетику й часто виявляються неперекладними або зазнають у процесі трансляції суттєвих лінгвоестетичних та культурологічних втрат.

Ключові слова: новела, мовомислення, локально-психологічне коло, переклад, реалія, діалектна лексика.

Потреба дослідити поетику Стефаникового новелістичного слова як особливий лінгвоестетичний, ідейно-художній та ментальний феномен видається цілком природною і визначається загальною антропоцентричною парадигмою сучасної філологічної науки та культурно-естетичної ситуації. Знаємо, що В. Стефаник, розпочинаючи свою літературну творчість, не стояв перед питанням вибору мови. Це видно з його листа до О. Кобилянської (листопад, 1898р.), у якому він писав: „Я люблю мужиків за їх тисячолітню, тежку історію, за культуру, що витворила з них людей, котрі смерті не бояться [...]. За них я буду писати і для них”¹. Посилаючи три оповідання до редакції „Вісника”, В. Стефаник писав до редактора О. Маковея: „Якби йшли до друку, то прошу мені нічо не змінити, хіба похибки ортографічні, бо можете змінити бесіду мужицьку на бридшу, літературну”². Неприхильний відгук про літературну мову пояснюється тим, що Василь Стефаник, поперше, був великим ентузіастом зображувальної сили діалектів і, подруге, він справедливо засуджував псевдолітературну „мову” – галицьке „язичіє”. „Кожний діалект, як кожна мова, мусить належати до цілого чоловіка, від дитини аж до старості... Інакше він стає насмішкуватим над говорючим чоловіком”³.

¹ Стефаник Василь, *Повне зібрання творів*, у 3т., Вид. АН УРСР, Київ 1954, т. 3, с. 153.

² Ibidem, т. 3, с. 135.

³ Ibidem, т. 2, с. 83.

Новеліст чи не вперше надає повноправне громадянство діалектові в українському письменстві. Однак в мовознавстві і до цього часу не вщухають суперечки про те, якою ж мовою написані новели митця. До дискусії найбільше спричинилася відома стаття Б. Кобилянського „Про діалектизми в мові художніх творів та про мову творів В. Стефаника і М. Черемшини”⁴, що стала доволі принциповою й обґрунтованою відповіддю на багато в чому спірні й недостатньо вивірені твердження статті В. Лесина „Лесь Мартович про українську мову”⁵ і статті І. Петличного „Роль діалектизмів (фонетико-морфологічних) у мові творів М. Черемшини”⁶. Б. Кобилянський дорікає згаданим дослідникам за штучне, неаргументоване „підтягування” говіркового мовлення В. Стефаника, а також Л. Мартовича і М. Черемшини до рівня літературної мови, за тенденційне, довільне, без урахування широкого загальнокультурного контексту, трактування думок самого Стефаника про велику вагу літературної мови. Б. Кобилянський доходить висновку, що не може бути жодного сумніву щодо „діалектної основи й діалектно-мовної структури” творів видатного новеліста. Саме цим він спростовує низку суперечливих думок з приводу „стилізації діалектів”, „безперечної літературної мови” у творах Стефаника. Чітке розмежування діалектизмів і „стилізованих діалектизмів”, „стилізування говірки” і власне стилізації, здійснене Б. Кобилянським, дало змогу дослідникам художнього мовлення Стефаника розвинути тезу про експресивну силу діалектизмів, експресивний говірковий акцент, особливу емоційно-психологічну тональність говіркового слова. Б. Кобилянського підтримує З. Бичко, який стверджує, що в Стефаника народна мова „не виглядає примітивною фотографією, а є внутрішньо-органічною, невіддільною субстанцією його творів”⁷.

М. Коцюбинська влучно зауважила: „Народна говірка виражає ество Стефаникового героя, котрого виліплено його власним словом. Вона сприймається як універсальна художня стихія”⁸ [Коцюбинська 1971, 169]. Говірка сама в собі сповнена неповторної виразності, до неї підключається все біополе покутського села – деталі соціального побуту, буденні реалії, своєрідні характери. Отож спробуємо схарактеризувати Стефаникове слово не в прагматичному аспекті, а в художньо-функціональному. Зосередимо свою увагу передовсім на багатозначних говіркових лексемах, що живуть у потужному силовому полі різних

⁴ Кобилянський Броніслав, *Діалект і літературна мова*, Київ 1960, 376 с.

⁵ Лесин Василь, *Лесь Мартович про українську літературну мову*, [в:] *Вопросы славянского языкознания*, кн. III, Львів-Харків 1953, с. 173.

⁶ Петличний Іван, *Роль діалектизмів (фонетико-морфологічних) у мові творів М. Черемшини*, [в:] *Вопросы славянского языкознания*, кн. III, Львів-Харків 1953.

⁷ Бичко Зиновій, *Из спостережень за мовою Василя Стефаника*, *Записки Львівської наук. бібл. ім. В. Стефаника*, Вип. 3, 1995, с. 147.

⁸ Коцюбинська Михайлина, *Читаючи Стефаника*, [в:] *Вітчизна*, Вип. 5, 1971, с. 169.

контекстів. Діалектне слово активізує смислове багатство, випромінює додаткові, часто несподівані семи. Вони сплітаються, і в їх об'єднанні народжуються ширші й глибші значення-асоціації, формується знамените Стефанікове локальнопсихологічне коло людини і землі. Для новеліста моделювання художньої ситуації за принципом локальнопсихологічного кола, що передбачає відповідний добір слів та особливе їх „зчеплення” в контексті, – провідна риса поетичного мовомислення. Письменник покладається на первісну, „первну” силу діалектного слова, що несе на собі унікальний відбиток культурного середовища та ментальності. Розглянемо це на прикладах.

Діалектна лексема **покаяніє** зафіксована в новелах 7 разів, щоразу в новому контексті та з іншими відтінками й відгалуженнями значення. Ось уривок з новели „Синя книжечка”: *Сижу я та реву. Так реву, як би з ні хто паси дер. Люди ззираються на **покаяніє**⁹. У новелі „З міста йдучи” **покаяніє** має дещо інше смислове навантаження: ідеться про неспокій, розлад у сім'ї. *Та тепер там у хаті таке **покаяніє**, щоби птаха не сіла на хату*¹⁰.*

Новела „Шкільник” – це розповідь про нелегкі „життєві університети” спійманого на „злочині” сироти, що не шукає собі виправдання. Окремими, часом не пов'язаними логічно фразами він скупко говорить про своє сирітське життя, але його ніхто не слухає. *Це, люди добрі, **покаяніє**, та ви, вийте, робіт що з цим чомбараном*¹¹. У галицьких селах часто можна почути вислів: „не дитина, а **покаяніє**”, тобто незвичайна дитина і в позитивному, і в негативному (частіше) розумінні.

Цікаве й дещо незвичайне збагачення семантики діалектної лексеми бачимо в автобіографічній новелі „Басараби”. *Сесі Басараби то на **покаяніє** людське вони родяться, і богатіють, і душу гублять*¹². Основний філософсько-психологічний мотив новели – це спокута не лише власних гріхів, а й провин навіть далеких предків. Ю. Морачевський визначив біль і сум великого роду, як „непереможний і безконечний”, а історію Басарабів прирівняв до історії кожної великої душі, бо „хто не сумнівався й не терпів, той не жив”¹³. **Покаяніє** набуває в контексті новели сакральної глибини, діалектна лексема імплікує концептуальні текстові згустки (пересторога, спокута, провина, відкуплення).

Щоб визначити коло асоціативних, емоційно-оцінних і стилістичних значень полісемантичних лексем **крішка** і **колія**, розглянемо їх у контексті авторської концепції людини і землі. Лексема **крішка**, попри

⁹ Стефанік Василь, *Повне зібрання...*, у 3т., оп. cit., т. 1, с. 14.

¹⁰ Ibidem, т. 1, с. 83.

¹¹ Ibidem, т. 1, с. 54.

¹² Ibidem, с. 151.

¹³ Морачевський Вацлав, *Василь Стефанік*, [в:] Василь Стефанік у критиці та спогадах. Київ 1970, с. 301-309.

семантичні модифікації, зберігає макрокомпонент „земля”, „частина землі”. *Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов*¹⁴. Наведені рядки – це монолог Івана Дідуха („Камінний хрест”) у хвилини прощання з рідною землею, селом, людьми. „Найменша крішка” – це органічна складова широкого філософського поняття „рідна земля”, заломленого крізь призму світовідчуття селянина-емігранта.

Вельми промовистим є початок новели „Стратився”. Відомий теоретик і практик „високого мистецтва”, один з найкращих перекладачів Стефаніка російською мовою В. Россельс із цього приводу зазначає: „Стефанік умів добирати слова, зокрема – слова багатозначні. Для його прози характерним є вміщення в скупих фразах таких мовних асоціацій, підтекстів та емоційних імпульсів, що в читача до цього часу від Стефанікової фрази дух перехоплює. *Колія летіла у світу*¹⁵. Конотація множинності, безмежжя перспективи, незорості світу, як вдало підмітила Р. Зорівчак, “найпаче пов’язана з відчуттям не прямування, а відходу”¹⁶. Семантичний діалектизм **колія** неодноразово трапляється в новелах і щоразу в новому контексті. А різні контексти актуалізують різні смислові відтінки.

Хоча новеліст і підкреслював переваги літературної мови перед діалектом, та все ж це міркування теоретичні. Стефанік міг написати свої шедеври лише так, як написав. Однак Стефаніковій художній системі цілком чужий етнографізм. В. Россельс слушно зауважує, що Стефанік, чудово володіючи діалектом одного з найпісенніших куточків України – Покуття, „зовсім і принципово не етнографічний”¹⁷.

Парадокс творчого обличчя новеліста став причиною іншого і – на жаль – сумного парадоксу чужомовної рецепції і трансформації Стефанікових новел: перекладачі за традицією вводили в текст чималу кількість українізмів, які російській прозі справді надають відтінку діалектності, і нав’язували Стефанікові значну долю того зовнішнього етнографізму, що цілком чужий його образній системі. У висліді – художній вплив новелістики знижувався, знайомство з письменником не набувало необхідної глибини.

Аксіоматично, феномен національного неможливо відтворювати адекватними з погляду змістової співвіднесеності одиницями цільової мови. Діалектизми, реалії, ідіоматика у Стефаніка не лише складають основу його оригінальної поетики, а й виражають надтекстові й затекстові особливості тексту, формують неповторний дискурсивний етнофлер.

¹⁴ Стефанік Василь, *Повне...*, op. cit., т. 1, с. 68.

¹⁵ Россельс Владимир, *В верховьях потока мышления. Проза Василия Стефаніка*. Москва 1983, с. 262.

¹⁶ Зорівчак Роксолана, *Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)*, Львів 1989, с. 154.

¹⁷ Россельс Владимир, *В верховьях...*, op. cit., с. 264.

До прикладу, у новелі „Синя книжечка” перекладачі спіткнулися на діалектній реалії „прощі”: – *Аді, там коло воріт ніп прощі казав. Увес мир плакав. Порьидна, каже, була жона, працювита*¹⁸.

Прощі – „надгробне слово”, „похоронна проповідь”¹⁹. Прощальне слово – обов’язковий момент похоронного обряду. Його ще називають „подяка”, „дякування”. Російські перекладачі Г. Шипов і В. Россельс відтворили цю промовисту реалію генералізованими ситуативними варіантами. *А вон там у ворот поп панихиду правил. Весь народ плакал. Хорошая, говорит, была жена, работающая*²⁰; *Вон там, у ворот, поп отходную читал. Все село плакало. Хорошая, говорят, была женицина, работающая*²¹.

Перестворення на рівні відповідності архисем вносить певну суперечність. Адже з перекладу Г. Шипова випливає, що можна одночасно правити панахиду і говорити добрі слова про покійну. В. Россельс слова, котрі виголошував саме священник про дружину Антона, переадресовує невизначеній третій особі („говорят”). Тобто є певне розуміння ситуації, але загальне відтворення сенсу реалії не дає змоги російському читачеві побачити важливий момент покутського похоронного обряду. М. Ляшко відтворив етнолексему дескриптивом „прощальне слово”: *Вон там у ворот поп прощальное слово говорил над покойницей. Все люди плакали. Порядочная, говорит, женицина была, работающая*²². Лише з його перекладу російський читач може збагнути суть подій. Тут ідеться, як це влучно визначила М. Новикова, не про зіставлення слова зі словом, навіть не лише твору оригінального й перекладного, а й традиції з традицією [Новикова 1986, 109]. Цікаво порівняти російські переклади з польським та німецьким: – *Patrzcie, tam kolo wrót pop miał predmowe* [...] ²³; *Und dort vor dem Tor hielt der Pope die Leichenrede* [...] ²⁴. Відповідники „predmowe” (букв. – „слово”, „промова”) і „die Leichenrede” (букв. – „похоронна проповідь”) актуалізують суттєві семантичні компоненти, не порушують мовностилістичної й етнокультурної рівноваги між текстами.

Осердям багатьох Стефаникових образів (порівнянь, епітетів) є експресивні лінгвоодиниці. Іван Дідух („Камінний хрест”) звертається до

¹⁸ Онишкевич Михайло, *Словник бойківських говірок*, Київ 1984, с. 157.

¹⁹ Стефаник Василь, *Избранное*. [Пер. Г. Шипова, Н. Ляшко, В. Дуткевича, А. Деева], Москва 1971, с. 14.

²⁰ Стефаник Василь, *Новеллы* [Изд. подгот. Вл. Россельс], Москва 1983, с. 6.

²¹ Стефаник Василь, *Избранные произведения*. [Пер.: Н. Ляшко, Г. Шипов, А. Деев], Киев 1951, с. 26.

²² Новикова Марина, *Прекрасен наш союз. Лит.-крим. очерки*, Киев 1986, с. 109.

²³ Stefanyk Wasil, *Klonowe liście* [Z ukraińskiego przełożył Michał Moczulski], Lwów 1904, s. 106.

²⁴ Stefanyk Wasil, *Erzählungen* [Deutsch von E. Kronhaus], Moskau-Charkow-Pokrowsk 1931, s. 36.

куми Тимофіхи, згадуючи молоді літа: [...] *то-сте в данці ходили, як сновавка – так рівно*²⁵.

Сновавка – пристрій для намотування ниток. Цей компаративний зворот характеризує певні естетичні уявлення селян і є відгуком на безпосередній зв'язок хлібороба з основними видами його праці. При відтворенні цього порівняння важливо зберегти діалектику предметної інформації та емоційно-конотативних зв'язків, що пов'язані з нею: [...] *бывало, в танце вы, как пава, плывете*²⁶; [...] *tancowaliscie, kumo, tak gladko*²⁷.

Частковий еквівалент „ходить (плыть) в танце, как пава”, хоча й забезпечує стилістичну виразність фрази, але привносить чужий колорит. Перекладачі (Г. Шипов, М. Мочульський) мимоволі (чи свідомо?) актуалізували власні культурні асоціації. В. Россельс урахував недогляди своїх попередників і в цільовому тексті зберіг лінгвальну, емоційну та культурно-генетичну специфіку порівняння. [...] *а в пляске ходили, как челнок, ровно*²⁸.

Не менш виразними і, на жаль, неперекладними є художні означення, в основі яких лежать діалектні лексеми. Наприклад, Іван Дідух („Камінний хрест”) звертається до куми Тимофіхи, згадуючи молоді літа: – *Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були*²⁹.

„Хлопенна дівка” – дуже міцна. Перекладачі запропонували три різні варіанти: „*бравая*” (А. Дєєв), „*ядренная*” (Г. Шипов), „*крепкая*” (В. Россельс). З погляду адекватності експресивних форм найбільш вдалим видається варіант Г. Шипова. Однак лексема „ядренная”, по-перше, полісемантична, а це послаблює можливості її індивідуалізації (означення „хлопенна” може бути адресоване лише людині, валентність ад’єктива „ядренный” набагато ширша); по-друге, вона етноакцентована. Інваріант „бравая” (А. Дєєв) покриває лише частину конотацій оригіналу. Нейтральний семантичний аналог В. Россельса „крепкая” найбільше відповідає оригіналові. Об’єктивно неперекладною виявилася й оксиморонна форма („хлопенна дівка”, тобто дівка як хлоп).

Отже, й окремі діалектизми, і розлогі текстові діалектні масиви – не орнаментальна прикраса, що справді здатна звузити їхні функції до „локальної тропіки”, а органічна лінгвоестетична субстанція, що допомагає спрямувати авторське мовомислення із зовнішнього пласту – орнаментального і статичного, у внутрішній – динамічний, багатоплановий, поліфонічний, асоціативний, ментально акцентований.

ЛІТЕРАТУРА

²⁵ Стефанік Василь, *Повне...*, оп. cit., т. 1, с. 75.

²⁶ Стефанік Василь, *Избранное...*, оп. cit., с. 54.

²⁷ Stefanuk Wasil, *Kłopowe...*, оп. cit., s. 116.

²⁸ Стефанік Василь, *Новеллы...*, оп. cit., с. 34.

²⁹ Стефанік Василь, *Повне...*, оп. cit., т. 1, с. 65.

- Бичко Зиновій, 1995: Із спостережень за мовою Василя Стефаника, Записки Львівської наук. бібл. ім. В. Стефаника, Вип. 3, с. 147.
- Зорівчак Роксолана, 1989: Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів, Вид-во при Львів. ун-ті, с. 154.
- Кобилянський Броніслав, 1960: Діалект і літературна мова. Київ, 376 с.
- Коцюбинська Михайлина, 1971: Читаючи Стефаника, в: Вітчизна, Вип. 5. с. 169.
- Лесин Василь, 1953: Лесь Мартович про українську літературну мову, в: Вопросы славянского языкознания, кн. III. Львів-Харків, с. 173.
- Морачевський Вацлав, 1970: Василь Стефаник, в: Василь Стефаник у критиці та спогадах. Київ, Дніпро, с. 301-309.
- Новикова Марина, 1986: Прекрасен наш союз. Лит.-крит. очерки. Киев, Рад. письменник, с. 109.
- Онишкевич Михайло, 1984: Словник бойківських говірок. Київ, Наукова думка, с. 157.
- Петличний Іван, 1953: Роль діалектизмів (фонетико-морфологічних) у мові творів М. Черемшини, в: Вопросы славянского языкознания, кн. III. Львів-Харків.
- Россельс Владимир, 1983: В верховьях потока мышления: Проза Василя Стефаника. Москва, Наука, с. 240-265.
- Стефаник Василь, 1940: Новеллы [Пер. В. Россельса]. Москва, Правда, 48 с.
- Стефаник Василь, 1949: Повне зібрання творів: У 3т. Київ, Вид. АН УРСР. Т. 1, 369 с.
- Стефаник Василь, 1952: Повне зібрання творів: У 3т. Київ, Вид. АН УРСР. Т. 2, 213 с.
- Стефаник Василь, 1954: Повне зібрання творів: У 3т. Київ, Вид. АН УРСР. Т. 3, 213 с.
- Стефаник Василь, 1951. Избранные произведения. Киев, Гослитиздат УССР, 208 с. [Пер.: Н. Ляшко, Г. Шипов, А. Деев].
- Стефаник Василь, 1971: Избранное. [Пер. Г. Шипова, Н. Ляшко, В. Дуткевича, А. Деева]. Москва, Худ. лит., 223 с.
- Стефаник Василь, 1983: Новеллы [Изд. подгот. Вл. Россельс]. Москва, Наука, 228 с.
- Stefanyk Wasil, 1904: Klonowe liscie. [Z ukrajskiego przelozył Michal Moczulski]. Lwów, Ksiegarnia Polska, 176 s.
- Stefanyk Vasil, 1931: Erzählungen [Deutsch von E. Kronhaus]. Moskau-Charkow-Pokrowsk. Zentralverlag, 68s.

VASYL STEFANYK'S DIALECTAL LANGUAGE THINKING AS LINGUOAESTHETIC PHENOMENON

Maria Stetsyk

Summary. The article is devoted to the investigation of Vasyl Stefanyk's novelistic discourse as a linguoamental phenomenon. It is stated that dialecticisms, realities, ethnic language elements, imagery constructions with dialectal component manifest organic language thinking of a novelist, radiate mental energy and are often difficult to translate or in the process of translation they undergo essential linguo-aesthetic and culturological losses.

Key words: novella, language thinking, locally psychological circle, translation, reality, dialectic vocabulary.